

A detailed historical map of the Warmia and Mazuria region, rendered in a light green monochrome. The map shows a network of rivers, numerous towns and castles, and various geographical features. Large letters 'N', 'A', 'G', 'I', 'A', 'R', 'M', 'M', 'land' are scattered across the map, likely representing administrative divisions or historical names. The map is the background for the book cover.

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Rafała Soleckiego

Tom 4

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

Tom 4

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Rafała Soleckiego

Tom 4

Autorzy:
Przemysław Jażdżyk, Anna Lejzerowicz, Kamil Rabięga,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Dawid F. Wieczorek

Warszawa 2024

Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 2. Warmia Wschodnia i Natangia Tom 4

Publikacja recenzowana do druku przez
dr. Marka Jagodzińskiego
i dr. Łukasza Miechowicza

Redakcja: Rafał Solecki
Projekt książki: Bartłomiej Gruszka
Skład: Rafał Solecki
Korekty: Jagoda Biskont
Projekt okładki: Rafał Solecki

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
Warszawa 2024

ISBN 978-83-8281-468-2 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8281-469-9 (wersja elektroniczna)

Publikacja naukowa finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018–2023,
nr projektu 11H 18 0117 86, kwota finansowania 1 346 853 zł

Wydawnictwo:
Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Dewajtis 5, domek nr 2
01-815 Warszawa
+48 22 561 89 23 (wew. 323)
wydawnictwo@uksw.edu.pl

SPIS TREŚCI

GMINA LELKOWO

Głębock, st. 5	7
Jarzeń, st. 1	21
Wilknity, st. 6	41

GMINA ORNETA

Orneta, st. 7	67
Opin, st. 16	79

GMINA PŁOSKINIA

Giedyle, st. 1	103
Dąbrowa, st. 8	125
Dąbrowa, st. 9	145

GMINA PIENIĘŻNO

Bornity, st. 12	165
Wojnity, st. 1	185
Pieniężno (Kajnity, st. 2)	207
Kajnity, st. 1	233
Lubianka, st. 6	249
Wopy, st. 5	305

WERYFIKACJE NEGATYWNE

Wilknity, st. 1, gm. Lelkowo	327
Bieniewo, st. 7, gm. Lubomino	333
Rogiedle, st. 1, gm. Lubomino	339
Wilczkowo, st. 1, gm. Lubomino	343
Chwałęcín, st. 2, gm. Orneta	347
Osetnik, st. 2, gm. Orneta	351
Tawty, st. 1, gm. Orneta	367
Łoźnik, st. 6, gm. Pieniężno	371
Różaniec, st. 2, gm. Pieniężno	377

Wykaz cytowanej literatury	381
----------------------------------	-----

Jarzeń, st. 1

Gmina Lelkowo

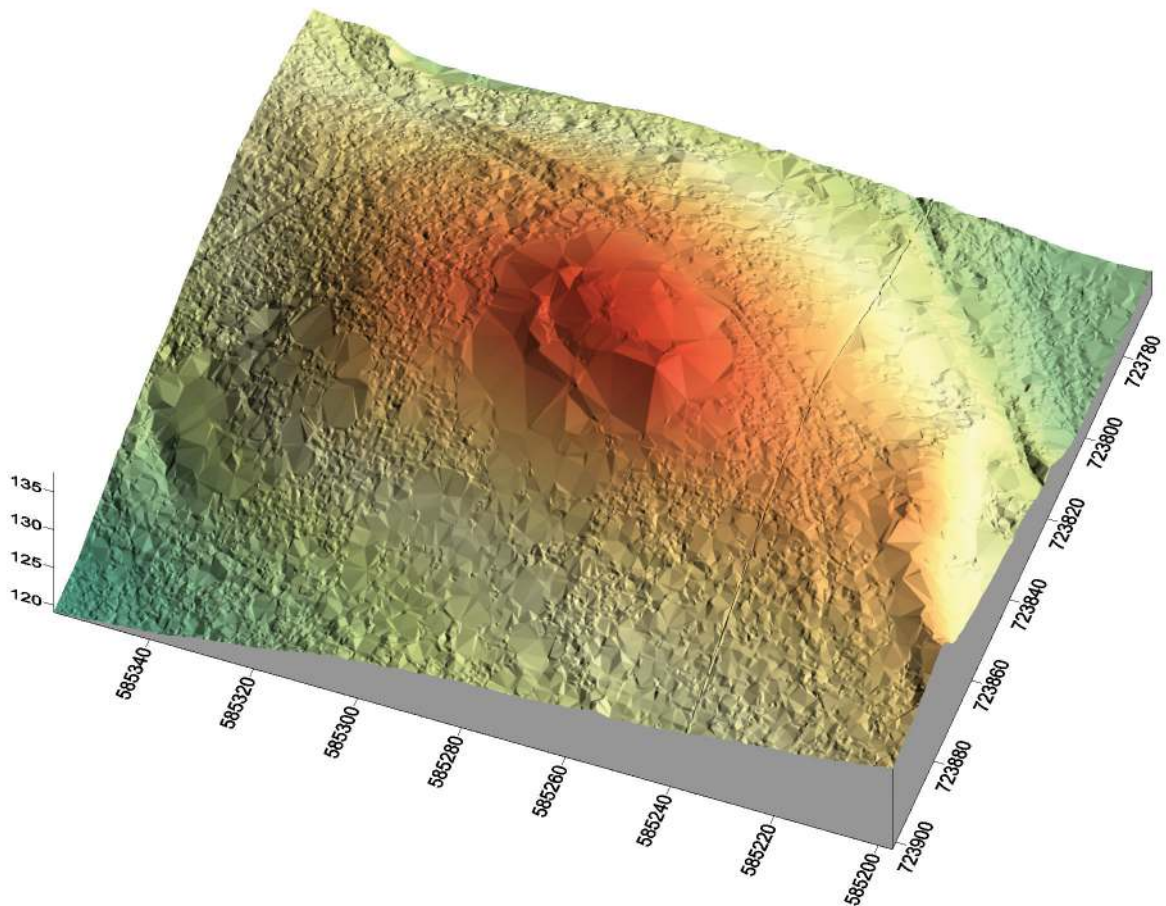
Powiat braniewski

AZP 11-59/5

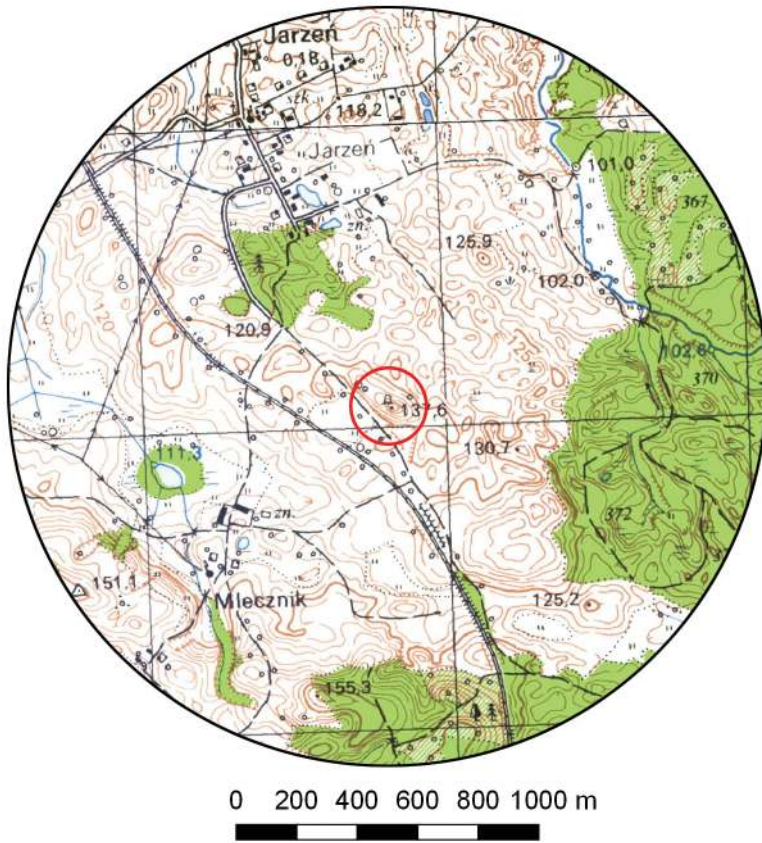
Współrzędne geograficzne:

N 54° 22' 17"

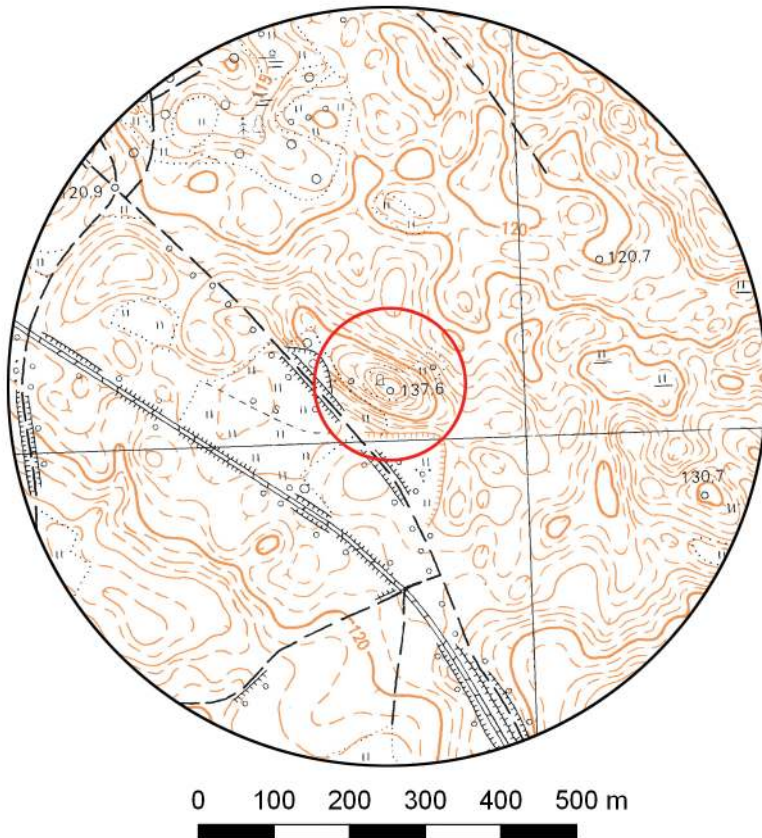
E 20° 18' 46"

Ryc. 1. Grodzisko w Jarzeniu, st. 1
na mapie w skali 1:25 000
(na podstawie materiałów GUGiK,
oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Jarzeniu, st. 1
na mapie w skali 1:10 000
(na podstawie materiałów GUGiK,
oprac. R. Solecki)

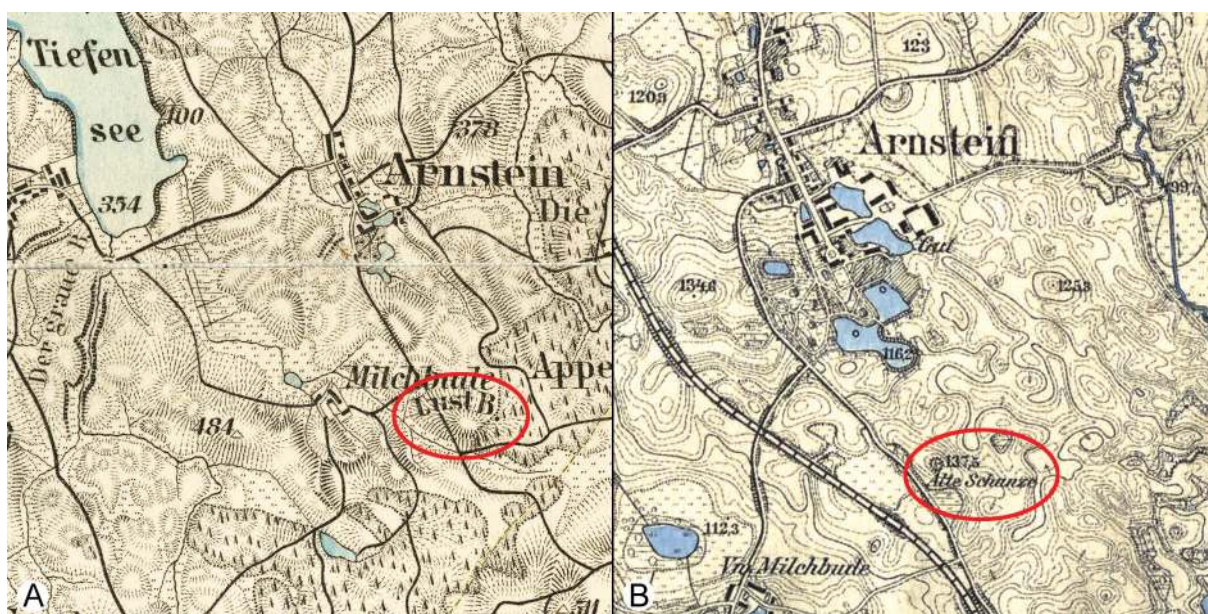
POŁOŻENIE STANOWISKA I JEGO FORMA

RAFAŁ SOLECKI

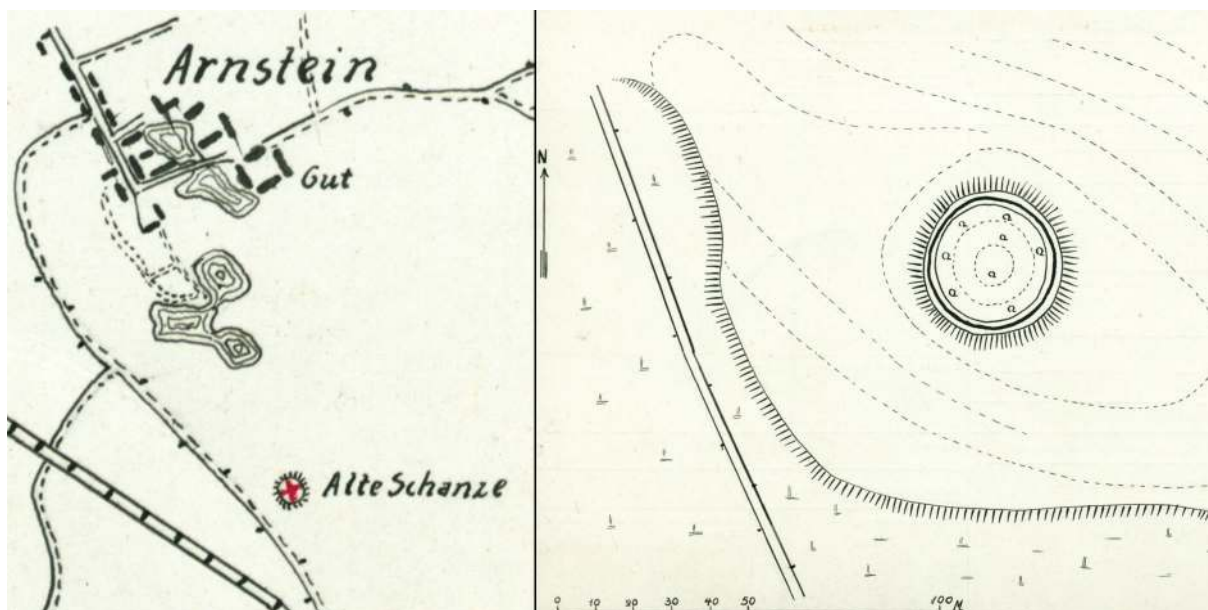
Grodzisko w Jarzeniu (niem. *Arnstein*), st. 1 było znane od co najmniej końca XIX wieku. Oznaczone jest na mapie *Karte des Deutschen Reiches* 1:100 000 z około 1893 roku jako *Lust B*. (ryc. 3:A). Na nieco młodszej mapie *Meßtischblatt Topographische Karte* 1:25 000, z 1913 roku to samo miejsce opisane jest jako *Alte Schanze* (ryc. 3:B). Stanowisko to zostało także zewidencjonowane w okresie międzywojennym – jego karta znajduje się w zbiorze *Burgwall-kartei*, w *Museum für Vor- und*

Frühgeschichte w Berlinie¹. Na karcie opisano je zwrotem *Alte Schanze* (ryc. 4). Po II wojnie światowej informacja na temat grodziska znajdowała się w archiwum Biura Dokumentacji Zabytków w Elblągu, ale bez lokalizacji. Tę udało się dopiero określić Mirosławowi Jonakowskiemu podczas badań powierzchniowych w 1990 roku. Na podstawie tego rozpoznania dla stanowiska sporządzono Kartę Ewidencji Stanowiska Archeologicznego AZP 11-59/5. Informacja z tej karty wskazuje, że „teren domniemanego grodziska zabudowany jest pozostałościami XVIII-wiecznego założenia rezydencjonalnego. W zach. części za-

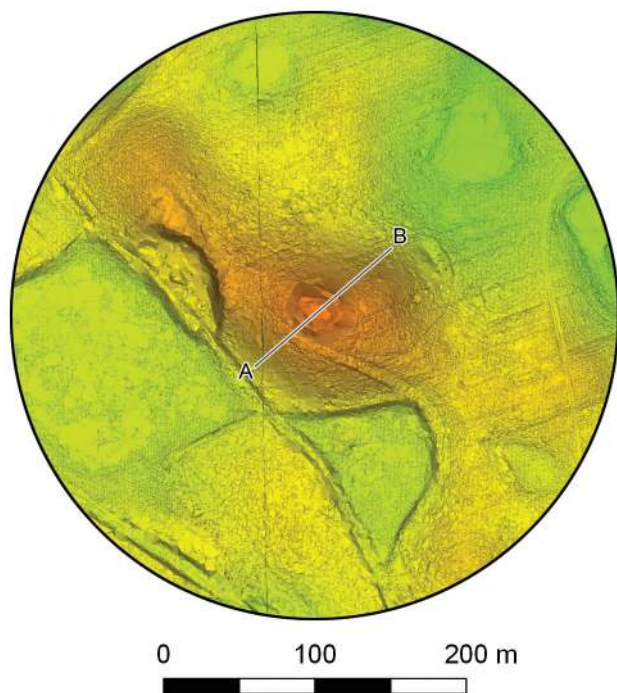
¹ Herrmann 2002: 92.

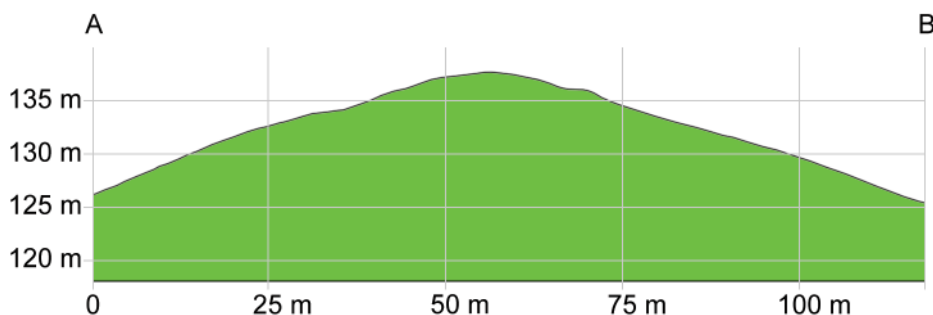
Ryc. 3. Grodzisko w Jarzeniu, st. 1 na mapie: A) *Karte des Deutschen Reiches* 1:100 000, karta Heiligenbeil (73) z około 1893 roku, B) *Topographische Karte (Meßtischblatt)* 1:25 000, karta Lichtenfeld (1687), z 1913 r. (źródło: www.maps.mapywig.org)

Ryc. 4. Grodzisko w Jarzeniu, st. 1 na karcie ze zbioru *Burgwall-kartei* (źródło: *Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte*, IXc 90, Bl. 106)

Ryc. 5. Grodzisko w Jarzeniu, st. 1 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów GUGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 6. Przekrój grodziska w Jarzeniu, st. 1 uzyskany z danych ALS (na podstawie materiałów GUGiK, oprac. R. Solecki)

chował się fragment fosy. Było to najprawdopodobniej grodzisko dwuczłonowe: grodzisko właściwe i podgrodzie w części południowej². Podczas weryfikacji przeprowadzonej w 2019 roku, w miejscu wskazanym na karcie, odnaleziono wyniesienie i towarzyszącą mu domniemaną fosę, ale uznano, że struktury te związane są z budową i funkcjonowaniem wspomnianego dworu, a nie z ufortyfikowaniem terenu. Właściwe umocnienia, analogiczne do tych opisanych w *Burgwall kartei*, znaleziono w odległości 650 m na południe od dworu w Jarzeniu.

Grodzisko zajmuje szczyt niedużego, odosobnionego wyniesienia (ryc. 7), którego najwyższy punkt osiąga poziom 137,5 m n.p.m. Zewnętrzny obrys umocnień jest owalny, o średnicach 31–40 m. Długość wału wynosi około 93 m. Majdan jest owalny, o średni-

cy 18–24 m. Od wału oddziela go czytelne zagłębienie przywałowe, którego szerokość dochodzi do 2 m, a różnica wysokości pomiędzy jego dnem a szczytem wału do 0,4 m (ryc. 8). Na powierzchni stanowiska widoczne są pojedyncze, duże kamienie, nietworzące jednak żadnego układu. Obszar stanowiska, zwłaszcza w pasie wokół umocnień, porastają znacznych rozmiarów drzewa. Z tego względu nie było ono narażone na zniszczenia działalnością rolną. Na powierzchni czytelne są pojedyncze zagłębienia, które mogą być pozostałością po walkach w czasie II wojny światowej – w trakcie prospekcji powierzchniowej znaleziono liczne łuski i odłamki po pociskach moździerzowych.

Przy południowo-zachodniej krawędzi grodziska widoczna jest pozostałość starej drogi, której układ zbliżony jest do tego, ukazanego na mapie z końca XIX wieku (ryc. 3:A). Na drodze tej rozrzucony jest współczesny gruz budowlany.

² Informacje z KESA stanowiska oraz ze Sprawozdanie z badań powierzchniowych obszaru 11-59.

Ryc. 7. Jarzeń, st. 1. Generalny widok na grodzisko od strony wschodniej (fot. R. Solecki)

Ryc. 8. Jarzeń, st. 1. Poglądowy widok umocnień grodziska od strony wschodniej (fot. R. Solecki)

ŚRODOWISKO FIZYCNOGEOGRAFICZNE

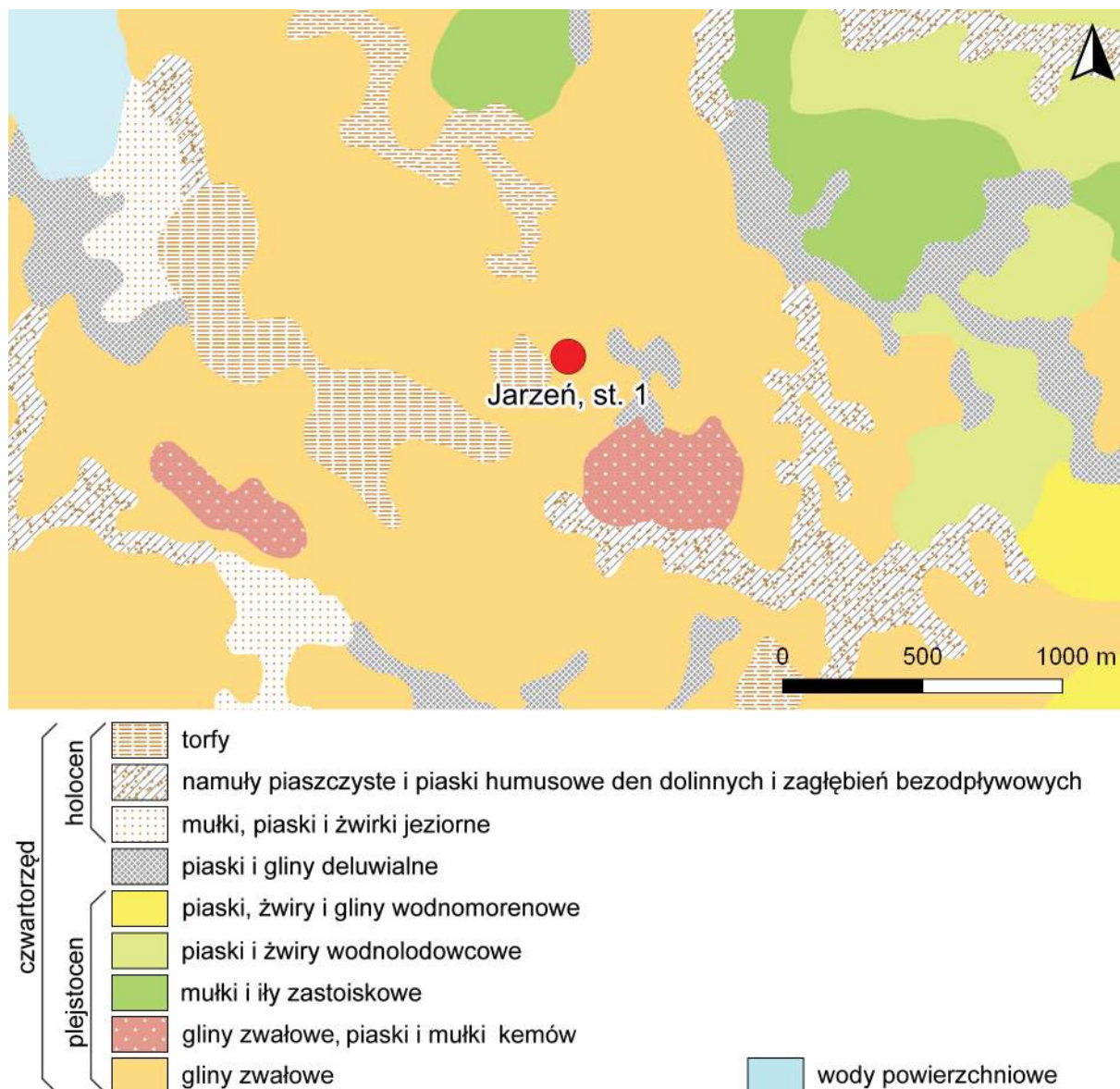
ANNA LEJZEROWICZ

Według podziału fizycznogeograficznego Polski Jerzego Kondrackiego grodzisko w Jarzeńcu, st. 1 znajduje się w mezoregionie Wzniesienia Górowskie³.

Teren badań znajduje się na syneklizie perybałtyckiej platformy wschodnioeuropejskiej. Utwory paleogenu stanowią tu bezpośrednio podłoże osadów czwartorzędowych. Zostały one stwierdzone w dwóch otworach wiertniczych: hydrogeologicznym (nr 2 w Głębocku) i kartograficznym (nr 5 w Augamach). W paleocenie środkowym obszar

znajdował się w obrębie płytkiego zbiornika morskiego, co skutkowało osadzeniem się piasków glaukonitowych i margli. W eocenie i oligocenie miała miejsce akumulacja morska, podczas której osadziły się mułki i ły. Neogen był okresem lądowym. Nastąpiła wtedy sedimentacja mioceńskich piasków, mułków i łąw. Łądolody wkraczały na badany obszar kilkukrotnie, w trakcie zlodowacenia Narwi, Nidy, Odry i Wisły. Osady czwartorzędowe mają tu miąższość ponad 200 m, przy czym miąższość osadów najmłodszego zlodowacenia Wisły (stadiałów: środkowego i górnego) wynosi 45–105 m. Są one wykształcone głównie w postaci glin zwałowych rozdzielonych osadami wodnolodowcowymi i zastoiskowymi. Podczas deglacjacji powstawały formy szczelinowe – kemy. W holocenie

³ Kondracki 2002: 100–102.

Ryc. 9. Wycinek arkusza *Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski* z zaznaczonym grodziskiem w Jarzeniu, st. 1 (źródło: www.cbdgmapa.pgi.gov.pl/arcgis/services/kartografia/smgp50k/MapServer/WMSServer, oprac. R. Solecki)

ostatnie bryły martwego lodu zaczęły intensywnie topnieć i w obrębie równin sandrowych i wysoczyzny morenowej powstały zagłębienia, w których osadzały się namuły piaszczyste i piaski humusowe⁴.

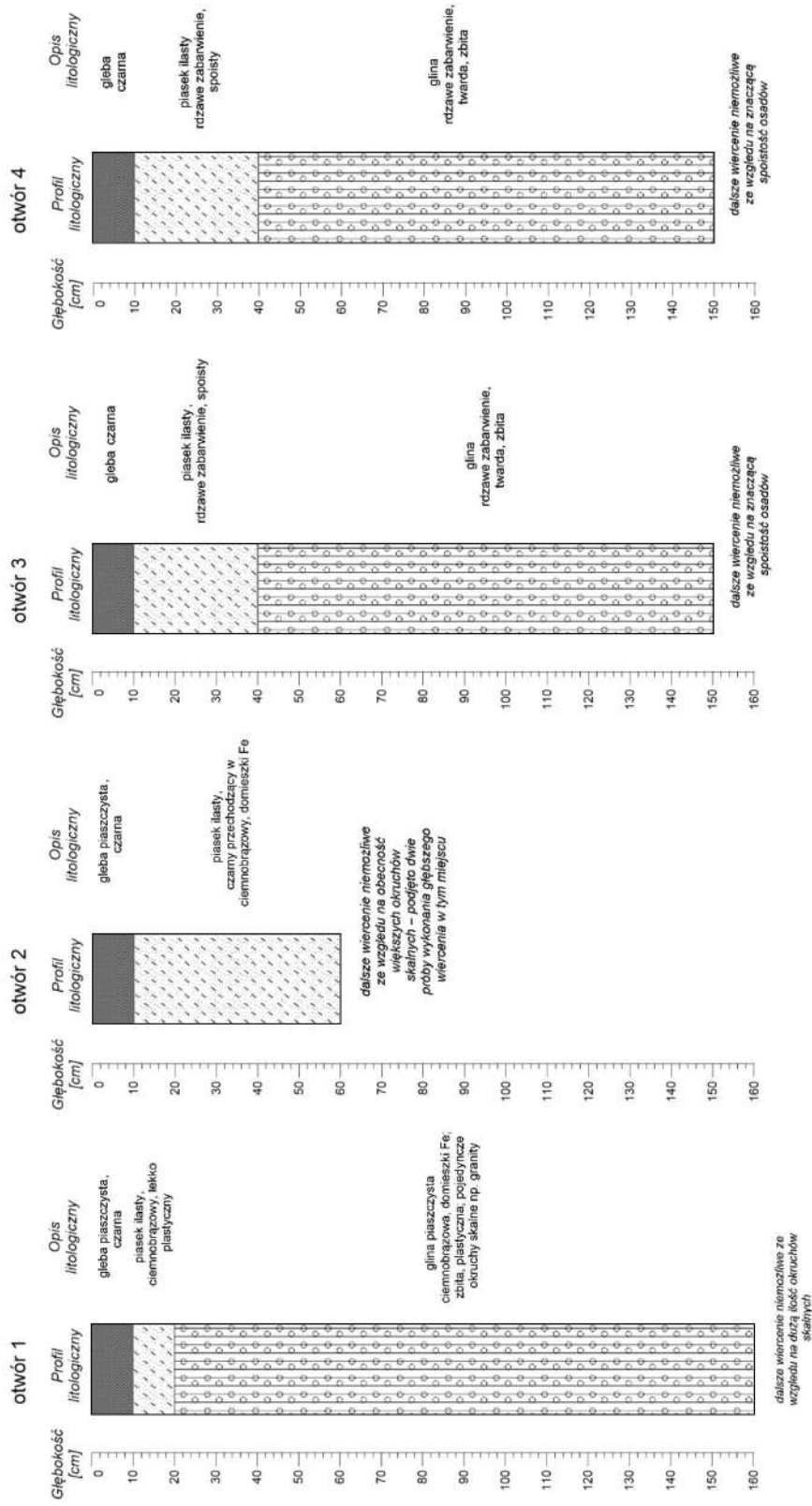
Według *Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski* w skali 1:50 000 (arkusz Głębock) stanowisko znajduje się na obszarze występowania glin zwałowych (ryc. 9)⁵. Według *Mapy Geologicznej Polski* w skali 1:500 000 znajdują się tu gliny zwałowe, ich zwietrzliny oraz piaski i żwiry lodowcowe. Natomiast według *Mapy Litogenetycznej Polski* w skali 1:50 000 jest to obszar występowania glin zwałowych pochodzenia lodowcowego.

⁴ Honczaruk i Kacprzak 2014a: 9–28.

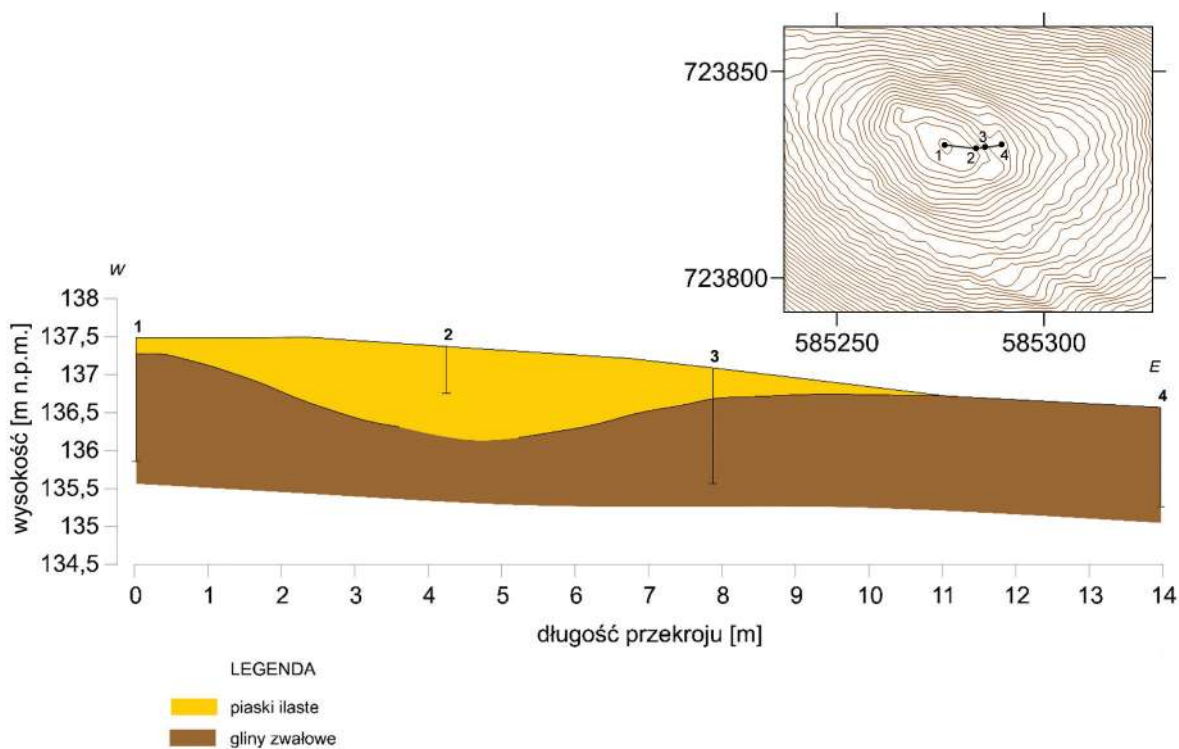
⁵ Honczaruk i Kacprzak 2014a.

Stanowisko w Jarzeniu zajmuje szczyt wzniesienia o wysokości około 13 m, liczonych względem tafli wody w znajdującym się bezpośrednio na zachód rozlewisku. Stoki pagórka nie są zbyt strome. Szczyt wzniesienia jest niewielkich rozmiarów, porośnięty wysokimi drzewami. Okolica to obszar wysoczyzny morenowej falistej powstałej podczas recesji lądolodu zlodowacenia Wisły.

By rozpoznać budowę geologiczną pagórka, na którym znajduje się grodzisko, wykonano cztery wiercenia. Ze względu na fakt, że obszar wokół stanowiska, na stokach pagórka, był silnie pokryty roślinnością, wiercenia wykonano w obrębie szczytu. W odwiertach zaobserwowano występowanie przede wszystkim glin polodowcowych o ciemnobrązowym

Ryc. 10. Profile litologiczne odwiertów wykonanych na obszarze grodziska w Jarzeniu, st. 1 (oprac. A. Lejzerowicz)

Ryc. 11. Schematyczny przekrój geologiczny przez grodzisko w Jarzeniu, st. 1 (oprac. A. Lejzerowicz)

zabarwieniu z wyraźnymi plamami związków żelaza. Osady te charakteryzowały się dużą spójnością i plastycznością, przez co wykonanie odwiertów sprawiało duży kłopot. Dodatkowo obecne były liczne okruchy skalne. Dlatego też maksymalna głębokość na jaką udało się dowieźć wynosiła 1,6 m. Podjęte zostały dwie próby wykonania wiercenia nr 2, jednak ze względu na obecność w podłożu większych oraz licznych okruchów skalnych udało się zejść na głębokość jedynie 0,6 m. W okolicy wiercenia nr 3 i 4 zaobserwowano również na powierzchni terenu dużych rozmiarów głazy. Szczegółowa litologia jest widoczna oraz została opisana na poszczególnych profilach wierceń (ryc. 10). Na podstawie wykonanych wierceń stworzony został także schematyczny przekrój geologiczny przez stanowisko (ryc. 11).

Wykonane odwierty potwierdziły obecność glin zwałowych pochodzenia lodowcowego na badanym stanowisku. Osady te zawierają związki żelaza, co nadaje im rdzawe zabarwienie. Obecne są również przekładki piasków ilastych. Osady te budują obszar wysoczyzny morenowej falistej, powstałej w wyniku krótkotrwałego przepływu wód roztopowych blisko czoła lądolodu. Obserwowane gliny wodnomorenowe powstały z kolei na skutek spływu osadów błotnych. Wyniesienie na którym znajduje się stanowi-

ska Jarzeń zbudowane jest przede wszystkim z glin piaszczystych pochodzenia lodowcowego z licznymi okruchami oraz głazami widocznymi na powierzchni stanowiska.

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

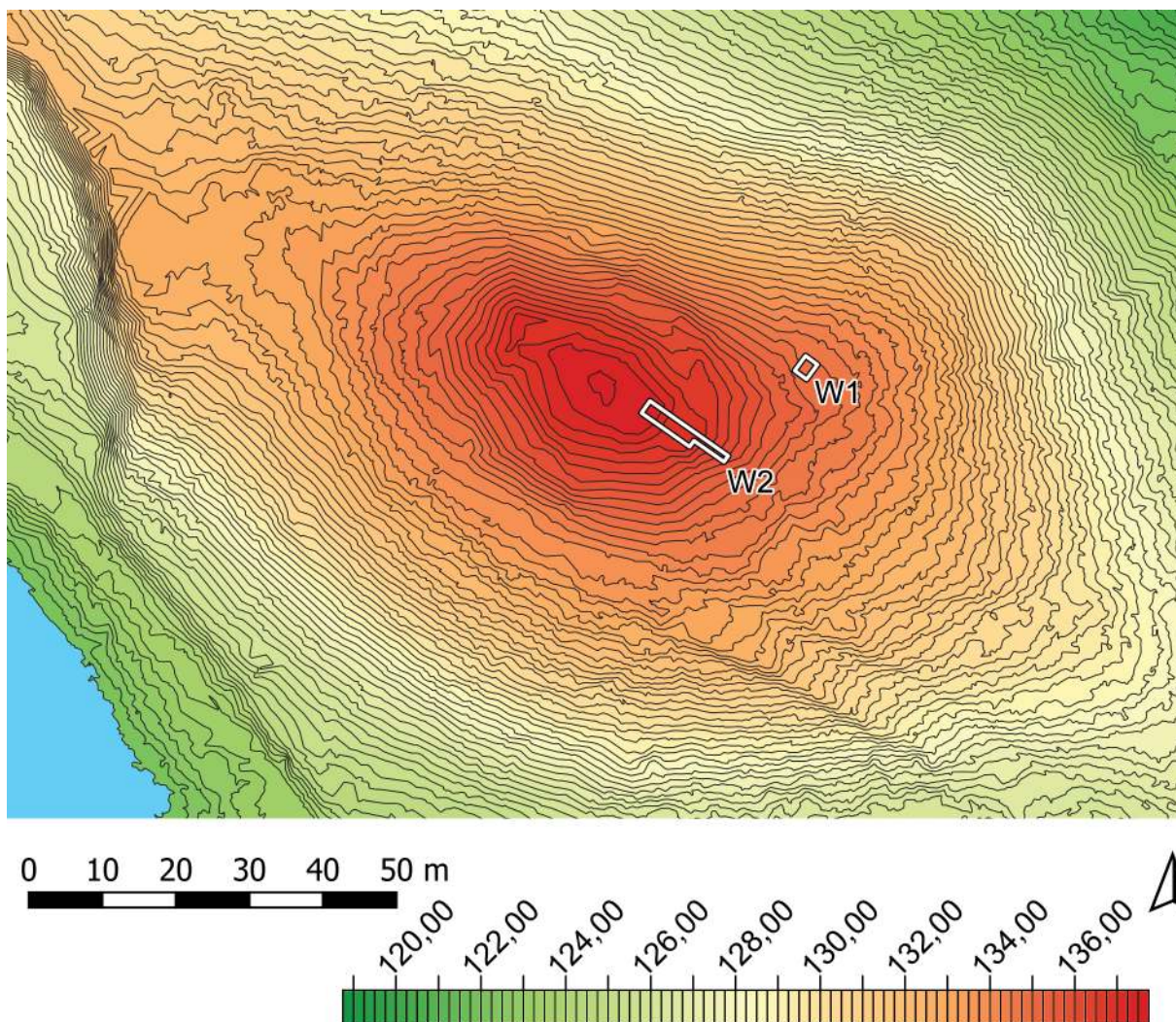
RAFAŁ SOLECKI

Przebieg badań terenowych

Weryfikację grodziska w terenie przeprowadzono jesienią 2021, a badania latem 2022 roku. Pierwszy wykop badawczy W1, o wymiarach 2 × 2,5 m, miał za zadanie rozpoznać miejsce tuż pod szczytem pagórka od strony wschodniej, gdzie na powierzchni występowało skupisko dużych kamieni. Drugi wykop badawczy W2, nieregularny, o szerokości w przedziale 1–2 m i długości 14 m (powierzchnia 20 m²), wytyczono tak, aby przecinał centralnie położony plac, zagłębienie przywałowe i wał. Położenie wykopów badawczych przedstawia ryc. 12.

Stratygrafia stanowiska

W trakcie omawianych badań archeologicznych wydzielono łącznie 15 jednostek stratygraficznych (tabela 1). Możliwe było ich rozdzielenie pomiędzy podłoże naturalne i dwie fazy związane z dziejami tego miejsca. Diagram Harrisa dla wydzielonych jednostek

Ryc. 12. Jarzeń, st. 1. Plan grodziska z naniesionymi wykopami archeologicznymi (oprac. R. Solecki)

stratygraficznych przedstawia ryc. 13, a zadokumentowane powierzchnie ryc. 14–16.

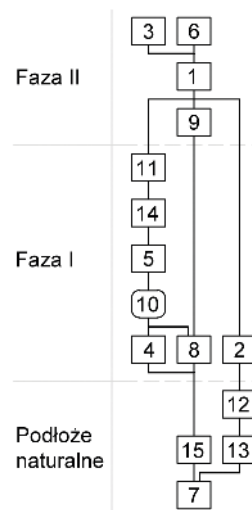
Warstwy naturalne

W trakcie badań jako jednostki naturalne zidentyfikowano lekko piaszczysty ił z żelazistymi wytrąceniami 7 (W1 i W2), zwarty, ilasty piasek z żelazistymi wytrąceniami 12 (W1), soczewkę gruboziarnistego piasku, żwiru i kamieni 12 (W1) i lekko piaszczysty ił 15 (W2). Najwyższy zanotowany punkt naturalnego podłoża geologicznego znajdował się na obszarze majdanu i osiągał poziom 136,85 m n.p.m.

Faza I

Fazę tę należy wiązać szeroko z okresem budowy umocnień i ich użytkowania. W tym czasie poddano znacznym pracom ziemnym szczyt wyniesienia. Wyraźnie czytelny jest nasyp wału, który zbudowano z ilastego, zwanego piasku 8 z dużą domieszką materii organicznej i pojedynczymi kamieniami o średni-

cy do 40 cm. Zadokumentowany w przekroju wał ma szerokość u podstawy 3,25 m i wysokość do 0,6 m. Najpewniej w tym samym czasie powstało także zagłębienie przywałowe 10, szerokości około 3 m i głębokości do

Ryc. 13. Jarzeń, st. 1. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

Tabela 1. Jarzeń, st. 1. Katalog warstw i obiektów oraz ich zależności stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne geodezyjne (PUWG 1992)	Opis jednostki stratygraficznej (rodzaj sedymentu, miąższość, zawartość zabytkowa, przypuszczalna funkcja/proces formowania)	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
							Znajduje się pod	Znajduje się nad
1	-	1,2	Całe stanowisko	X=723822,4-723837,7; Y=585300,9-585304,2	Lekko ilasty piasek z bardzo dużą domieszką materii organicznej; miąższość do 20 cm; humus leśny	10YR 3/2	3, 6	4, 5, 8, 9, 11
2	-	1	Obszar poza linią wału	X=723834,4-723837,7; Y=585280,2-585304,2	Ilasty, przemieszany piasek z bardzo dużą domieszką materii organicznej oraz drobinami węgla i polepy; miąższość do 20 cm; warstwa kulturowa	10YR 4/4	1	12
3	-	2	Majdan	X=723827,5-723830,8; Y=585280,5-585284,5	Przemieszany, lekko ilasty piasek z dużą domieszką materii organicznej; miąższość do 20 cm; humus przemieszany przez dziki	10YR 3/2	-	1, 4
4	-	2	Majdan	X=723826,8-723831,0; Y=585280,2-585284,9	Ilasty piasek z cętkami materii organicznej; miąższość do 15 cm; poziom użytkowy z okresu funkcjonowania grodziska	10YR 4/3	1, 3, 10	15
5	10	2	Zagłębienie przywałowe	X=723824,8-723828,9; Y=585283,3-585288,2	Ilasty, niejednorodny piasek z dużą domieszką materii organicznej; miąższość do 25 cm; poziom użytkowy w obrębie zagłębienia przywałowego	10YR 5/6	11, 14	4, 8, 10, 15
6	-	2	Zagłębienie przywałowe	X=723824,9-723828,4; Y=585283,5-585287,9	Ilasty piasek z bardzo dużą domieszką materii organicznej; miąższość do 20 cm; akumulacja materii organicznej w obrębie zagłębienia przywałowego	10YR 3/3	-	1, 11
7	-	2	Całe stanowisko	X=723822,4-723831,0; Y=585280,2-585293,2	Lekko piaszczysty ił z żelazistymi wytrąceniami; podłoże naturalne	10YR 6/4	15	-
8	-	2	Wał	X=723824,4-723827,4; Y=585285,5-585290,0	Ilasty, zwarty piasek z dużą domieszką materii organicznej i pojedynczymi kamieniami o średnicy do 40 cm; miąższość do 60 cm; nasyp wału	10YR 6/6	1, 5, 9, 10	15
9	-	2	Obszar poza linią wału	X=723822,4-723825,9; Y=585288,3-585293,2	Lekko ilasty piasek z dużą domieszką materii organicznej; miąższość do 15 cm; warstwa erozyjna na zewnętrznym stoku wału	10YR 5/4	1	8, 15
10	10	2	Zagłębienie przywałowe	X=723824,8-723828,9; Y=585283,3-585288,2	Zagłębienie przywałowe tworzące pierścień wokół majdanu; szerokość około 3 m, głębokość do 0,7 m; wypełniskiem są 5, 11, 14	-	5	4, 8, 15
11	10	2	Zagłębienie przywałowe	X=723824,9-723828,4; Y=585283,5-585287,9	Lekko ilasty piasek z dużą domieszką materii organicznej i z węglami drzewnymi; miąższość do 20 cm; poziom użytkowy w obrębie zagłębienia przywałowego	7.5YR 3/3	1, 6	5, 14
12	-	1	Obszar poza linią wału	X=723834,4-723837,7; Y=585280,2-585304,2	Zwarty, ilasty piasek z żelazistymi wytrąceniami; podłoże naturalne	10YR 5/6	2	7, 13
13	-	1	Obszar poza linią wału	X=723834,4-723837,7; Y=585280,2-585304,2	Przekładka z gruboziarnistego piasku, żwiru i kamieni; podłoże naturalne	10YR 4/3	12	7
14	10	2	Zagłębienie przywałowe	X=723825,5-723826,7; Y=585287,8-585288,8	Skupisko kamieni o średnicy około 1 m z kamieni o średnicy 5–25 cm na dnie zagłębienia przywałowego	-	11	5
15	-	2	Całe stanowisko	X=723822,4-723831,0; Y=585280,2-585293,2	Lekko piaszczysty ił; podłoże naturalne	7.5YR 5/6	4, 5, 8, 9, 10	7

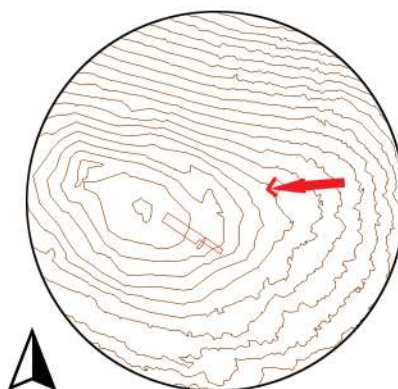
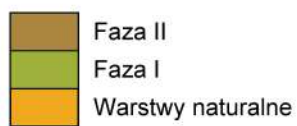
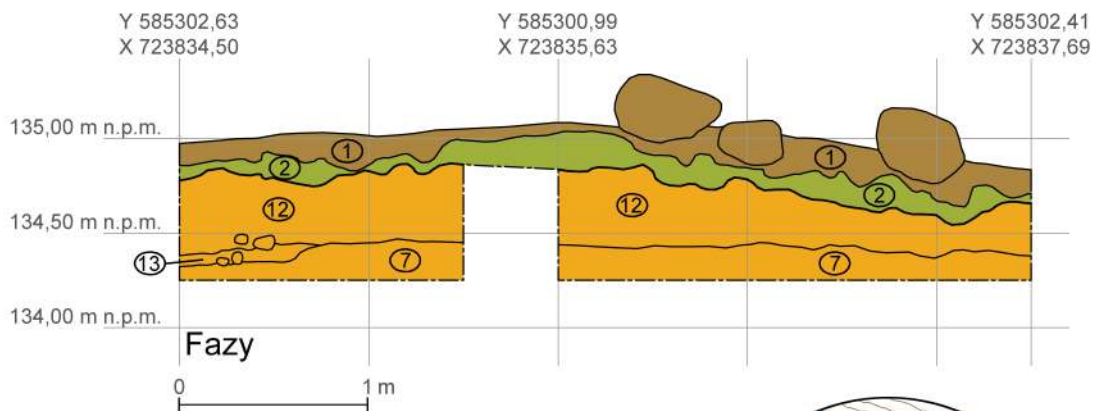
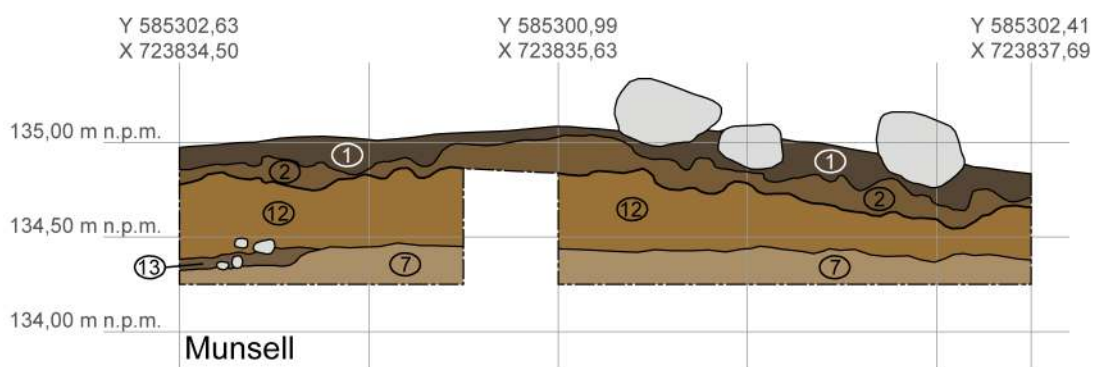
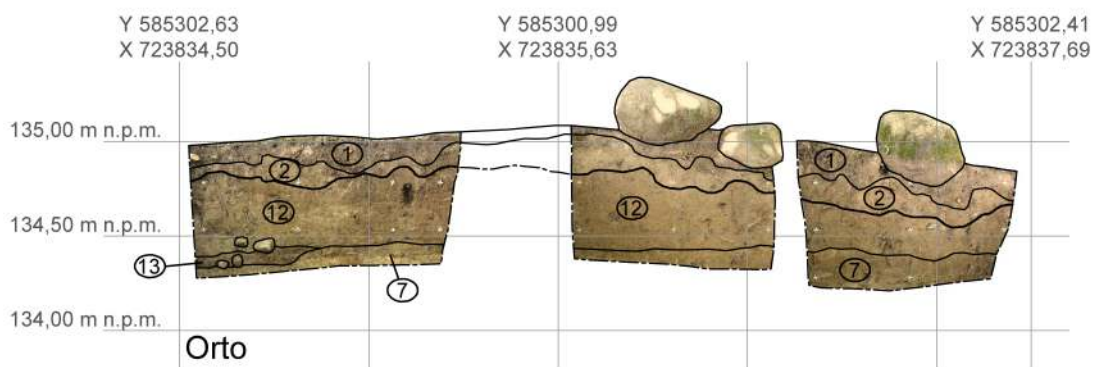
0,7 m. Warstwy związane z użytkowaniem tego obiektu to ilasty, niejednorodny piasek 5 z dużą domieszką materii organicznej, skupisko kamieni 14 o średnicy około 1 m z kamieniami o średnicy 5–25 cm oraz lekko ilasty piasek 11 z dużą domieszką materii organicznej i z węglami drzewnymi. Z warstwy 11, pobrano próbę węgla do analizy radiowęglowej. Wynik tej analizy dał po kalibracji przedział lat 1951–1959 n.e. z prawdopodobieństwem 95,4%⁶. Taki wynik wskazuje, że opisana warstwa kulturowa to najpewniej poziom użytkowy z okresu II wojny światowej.

⁶ Analiza przeprowadzona w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, próba nr Poz-162369.

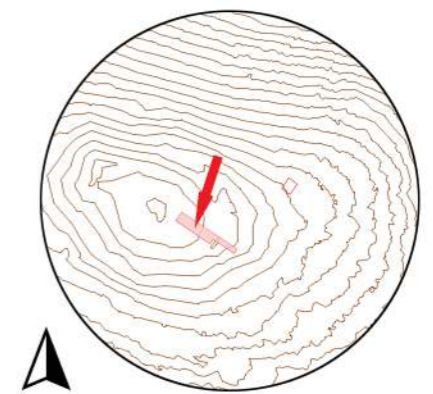
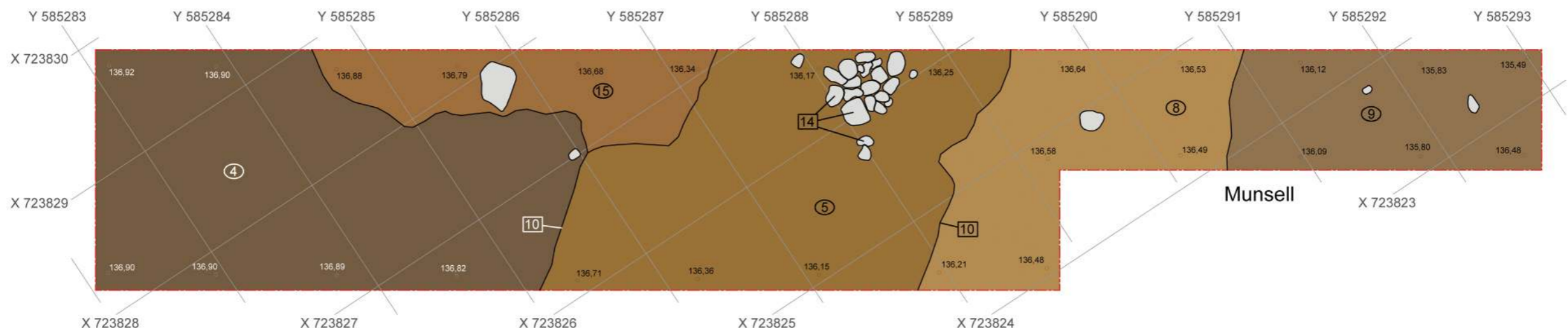
Poziom użytkowy z tego okresu na obszarze majdanu wyznacza ilasty piasek 4 z cętkami materii organicznej. Na obszarze poniżej linii umocnień jest to ilasty, przemieszany piasek 2 z bardzo dużą domieszką materii organicznej oraz drobinami węgla i polepy.

Faza II

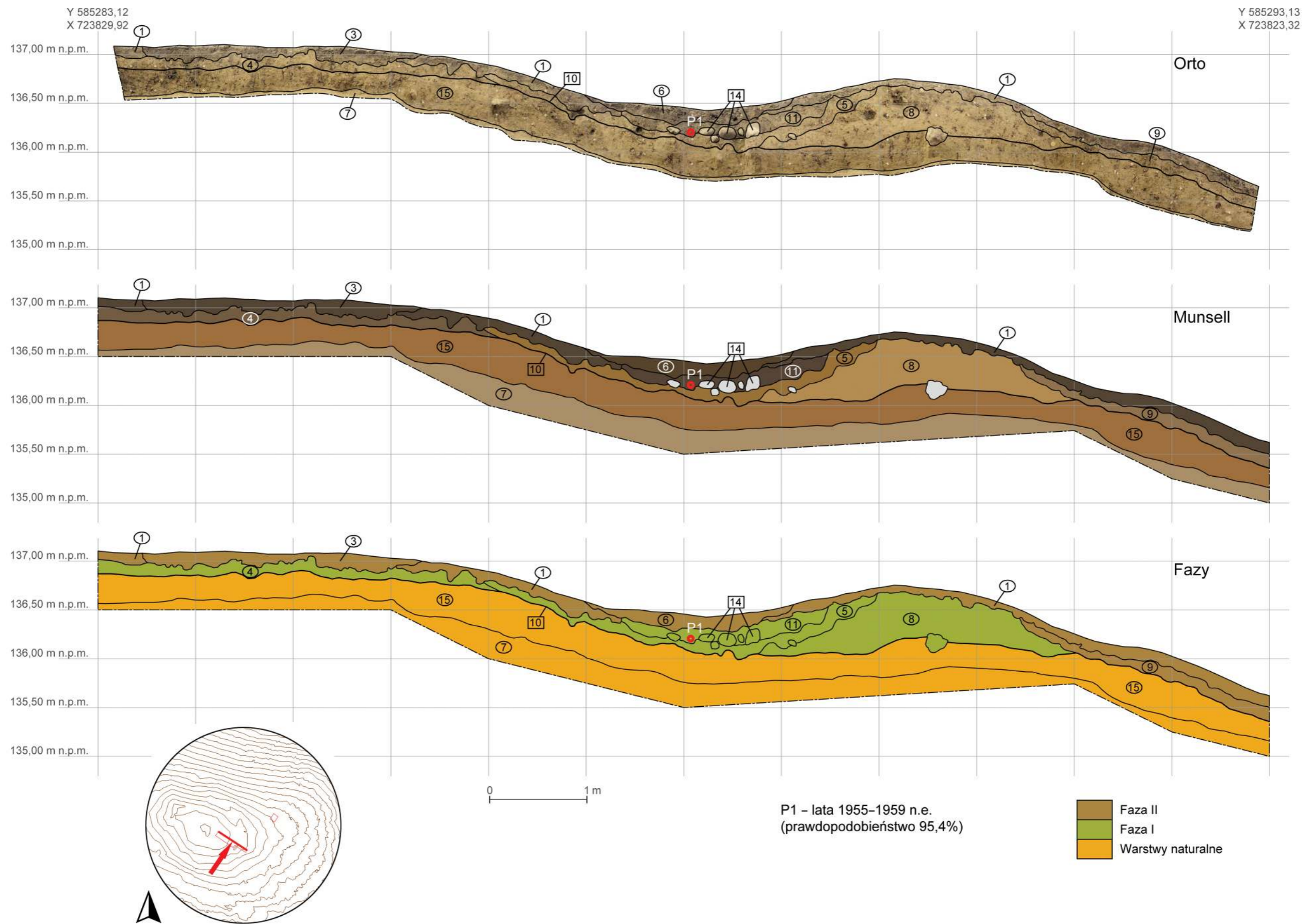
Faza ta wyznacza okres, gdy stanowisko nie było użytkowane, a jego powierzchnia zaczęła ulegać procesom erozyjnym. Główną warstwą, która wyznacza tę fazę jest lekko ilasty piasek 1 z bardzo dużą domieszką materii organicznej. Pokrywa ona całą powierzchnię stanowiska.

Ryc. 14. Jarzeń, st. 1. Stratygrafia nawarstwień na obszarze poniżej majdanu i umocnień – wykop 1 (oprac. R. Solecki)

Ryc. 15. Jarzeń, st. 1. Stratygrafia nawarstwień w obrębie majdanu, zagłębienia przywałowego i waju - wykop 2 (oprac. R. Solecki)

Ryc. 16. Jarzeń, st.1. Stratygrafia nawarstwień w obrębie majdanu, zagłębienia przywałowego i wału - wykop 2 (oprac. R. Solecki)

Na zewnętrznym stoku wału, poniżej humusu 1, uchwycono warstwę erozyjną, którą jest lekko ilasty piasek 9 z dużą domieszką materii organicznej.

W obrębie zagłębienia przywałowego wydzielono ilasty piasek 6 z bardzo dużą domieszką materii organicznej, a na obszarze majdanu przemieszany, lekko ilasty piasek 3 z dużą domieszką materii organicznej. Wszystkie te jednostki należy łączyć z użytkowaniem tego obszaru w okresie po II wojnie światowej. Na fakt, że użytkowanie było intensywne może wskazywać liczne występowanie współczesnych śmieci na powierzchni, bezpośrednio na południowy zachód od linii umocnień, przy starej drodze prowadzącej do wsi Jarzeń.

ZNALEZISKA

RAFAŁ SOLECKI

Na materiał zabytkowy pozyskany w trakcie badań archeologicznych grodziska w Jarzeniu, st. 1 w 2022 roku składa się: 9 fragmentów ceramiki, 15 przedmiotów lub ich fragmentów wykonanych z żelaza oraz 1 kość zwierzęca.

Ceramika

Zbiór fragmentów ceramiki jest bardzo mały, gdyż liczy zaledwie dziewięć elementów. Dodatkowo są mocno rozdrobnione, gdyż tylko jeden z nich ma bok dłuższy niż 4 cm. W zbiorze tym osiem fragmentów to tzw. ceramika ceglasta – wykonana z dobrze wyrobionej masy ceramicznej z dużą domieszką drobnego i średnioziarnistego piasku, o opracowanej na gładko powierzchni i wypalona w zaawansowanej atmosferze utleniającej. Wśród nich wyróżniono dwa fragmenty krawędzi i sześć fragmentów brzuśców. Pierwsza z krawędzi posiada zaokrąglony okap (ryc. 17:1) i pochodzący od naczynia o nieokreślonej formie,

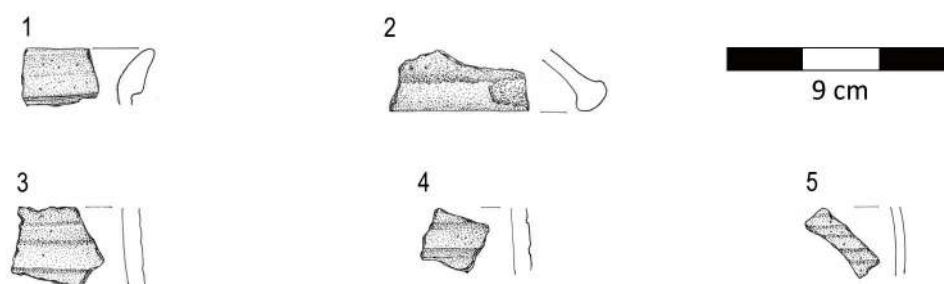
a druga jest ułamkiem pokrywki (ryc. 17:2). Na czterech fragmentach brzuśców zaobserwowano zdobienie w postaci poziomych, dookołnych rowków (ryc. 17:3–5). Na żadnym z fragmentów ceramiki ceglastej nie zanotowano śladów szkliwienia. Ceramikę wykonaną w przedstawiony sposób można datować od końca XV wieku, a upowszechnia się ona w XVI wieku¹⁵. Wszystkie znalezione fragmenty znajdowały się w warstwie humusu lub na wtórnym złożu, w warstwie datowanej na XX wiek.

Jeden fragment brzuśca został wykonany z masy ceramicznej z dużą domieszką drobnego i średnioziarnistego piasku i tłuczonego kamienia i wypalony w niezaawansowanej atmosferze utleniającej. Jego powierzchnia jest szorstka, bez śladów zagładzania. Ułamek ten nie ma jednak żadnych cech diagnostycznych i określenie jego chronologii bez zaawansowanych analiz nie jest możliwe.

Zabytki wydzielone

Zbiór zabytków wydzielonych liczy 15 elementów, ale prawdopodobnie żaden z nich nie jest związany z funkcjonowaniem grodziska. Wszystkie można datować na koniec XIX wieku i XX wiek. Niemal wszystkie też znaleziono w humusie lub na powierzchni, w warstwie gleby przemieszanej przez zwierzęta. Tylko jeden fragment gwoźdźca (tabl. 1:4) znaleziono w warstwie podhumusowej, poniżej linii umocnień, ale on też nosi cechy świadczące, że jest współczesny. Tu też warto zaznaczyć, że na zachodnim stoku wyniesienia, poniżej linii umocnień znajduje się stara droga prowadząca w kierunku północnym do dawnego dworku we wsi Jarzeń. Na poboczach tej drogi znajduje się dużo współczesnych śmieci. Nie można wykluczyć, że śmieci wyrzucano także dalej, już na obszar grodziska.

¹⁵ Marcinkowski 2013: 245–247.

Ryc. 17. Jarzeń, st. 1. Ceramika (ryc. B. Karch)

Tablica 1. Jarzeń, st. 1. Zabytki wydzielone (fot. W. Weker)

Zamkniętą grupę tworzy 7 fragmentów żelaznych okuć skrzyni (tabl. 1:9–15), które znaleziono przy północnym narożniku W2. Była to najpewniej skrzynia wojskowa z okresu II wojny światowej. W przestrzeni pomiędzy okuciami znajdował się także odłamek (tabl. 1:6) prawdopodobnie pocisku moździerzowego i trzy gwoździe (tabl. 1:2–3, 5).

Oddzielną grupę tworzą trzy zabytki znalezione na powierzchni, na zachodnim stoku od strony drogi. Pierwszy z nich to masywny gwoździec (tabl. 1:1), o kwadratowym w przekroju ostrzu długości prawie 25 cm. Jego główka jest tylko nieznacznie szersza niż grubość ostrza. Drugi zabytek to żelazny kabłąk wiadra (tabl. 1:7), a trzeci to złamana podkowa (tabl. 1:8). Wszystkie te przedmioty należy wiązać ze współczesnym śmietniskiem, które znajduje się kilka metrów dalej przy nieużywanej już drodze.

Kości

Jedyny znaleziony fragment kości należał do świni. Kość znaleziono w warstwie 4, którą należy wiązać z funkcjonowaniem grodziska. Szczegółowa analiza materiału kostnego z badań realizowanych w ramach omawianego projektu znajduje się w niezależnym opracowaniu¹⁶.

CHRONOLOGIA I DZIEJE GRODZISKA W JARZENIU, ST. 1

RAFAŁ SOLECKI

Forma terenowa omawianego grodziska jest dobrze zachowana – widoczny jest majdan, zagłębienie przywałowe i pojedynczy, pierścieniowaty wał. Wielkość całego stanowiska nie jest znaczna. Licząc po zewnętrznej linii umocnień całe grodzisko ma 7,4 ara powierzchni, a majdan tylko 2,6 ara. Taka forma i wielkość odpowiadają założeniom typu gródek stożkowaty lub nieco młodszym dworom na kopcu¹⁷. Wieś Jarzeń wymieniana jest w dokumentach gospodarczych zakonu krzyżackiego datowanych na pierwszą połowę XV wieku jako *Arnsteyn*, ale brak jest tam wzmianek o jakimkolwiek grodzie lub obronnym dworze¹⁸. Informacja o posiadłości w Jarzeniu podana jest w dokumencie z około 1560 roku. Następnie włości jarzeńskie miały

¹⁶ Szczygieł 2024.

¹⁷ Marciniak-Kajzer 2018: 63.

¹⁸ Thielen 1958: 40–41 (dokumenty 148, 150 i 151).

przejsć w posiadanie rodziny von der Gröben około 1730 roku¹⁹. Nie można więc wykluczyć, że budowa nasypu i umocnień została zrealizowana w okresie późniejszym. Tego typu obiekty powstawały bowiem jeszcze w czasach nowożytnych²⁰. Późniejszą chronologię mogą poniekąd potwierdzać tu także pojedyncze znaleziska ceramiki ceglastej, która upowszechnia się w XVI wieku. Zabytki te jednak znaleziono w warstwie humusu, lub na wtórnym złożu i ich rola, jako datownika, może być w tym przypadku wątpliwa.

W tym miejscu warto także zaznaczyć, że przeprowadzone badania archeologiczne potwierdziły, iż widoczne umocnienia zostały wykonane przez człowieka, ale z nasypu wału nie udało się pozyskać żadnego materiału zabytkowego. Warstwa spalenizny odsłonięta w obrębie zagłębienia przywałowego, w drodze analizy radiowęglowej, okazała się być najpewniej śladem po działaniach z czasów II wojny światowej. W granicach przebadanej powierzchni nie wydzielono żadnej warstwy kulturowej, którą ewidentnie można by wiązać z użytkowaniem tego obszaru w okresie wcześniejszym niż współczesność. Być może została ona zniszczona w toku prac ziemnych w trakcie II wojny światowej, ale nie można wykluczyć, że warstwa taka nigdy się nie utworzyła.

Na obecnym etapie badań należałoby przyjąć hipotezę, że w okresie nowożytnym przeprowadzone zostały prace ziemne mające na celu uformowanie umocnień na szczycie wyniesienia znajdującego się na południe od wsi Jarzeń, tak aby mógł być on bazą dla siedziby szlacheckiej. Przeprowadzone wykopaliska nie wykazały jednak, aby taka siedziba powstała. W odległości około 650 m na północ od umocnionego szczytu zlokalizowany jest park dworski z ruinami po dworze. Założenie to datowane jest na połowę XVIII wieku, ale nie można wykluczyć, że powstało ono w miejscu starszego dworu. Tu więc najpewniej mieszkały rodziny, do których należała wieś Jarzeń, a umocnione wyniesienie byłoby niezrealizowanym projektem. Hipotezę tę będą mogły zweryfikować kolejne badania wykopaliskowe.

¹⁹ Informacja z teczki „Zespół parkowy. Jarzeń, gm. Lelkowo” wchodzącej w skład ewidencji zabytkowych zespołów parkowych; autor Jacek Gzowski, 1982 rok. Informacja o miejscowości Jarzeń i rodzinie von der Gröben: Melcher i Melcher 1903: 96–97.

²⁰ Radkowski i Wysocki 2016: 296–297.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Antolak, M.
2013. Problemy zagospodarowania turystycznego rezerwatów przyrody na przykładzie rezerwatu przyrody „Dolina rzeki Wąszy”. *Zeszyty Naukowe. Inżynieria Środowiska* 149(29), 14–22.
- Antoniewicz, J.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Światowit* 25: 5–211.
- Arnold, J.R. i R.R. Reinertsen
2012. *Triumf Napoleona. Kampania Frydlandzka 1807 roku*. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Bender, J.
1871. Grabhügel im Födersdorfer Forste. *Altpreußische Monatsschrift* 8, 177–182.
1887. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. Band 9, Heft 27–29. Braunsberg: Verlag von Hune’s Buchhandlung.
- Bezenberger, A.
1909. Hügelgräber in dem Födersdorfer Forst. *Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prussia* 22: 1–27.
- Biermann, F., C. Herrmann, A. Koperkiewicz i E. Ubis
2019. Burning Alt-Wartenburg. Archaeological evidence for the conflicts between the Teutonic Order and the Grand Duchy of Lithuania from a deserted medieval town near Barczewko (Warmia, Poland). *Lietuvos archeologija* 45: 265–293
DOI: 10.33918/25386514-045008
- Biskup, M.
2019. *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308–1521*. Oświęcim: Napoleon V.
- Bötticher, A.
1894. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen. 4: Die Bau- und Kunstdenkmäler in Ermland*. Königsberg: Teichert.
- Buko, A.
1990. Wykorzystanie zjawiska erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne* 42: 349–359.
- Ceynowa B. (red.)
2020. *Kawa czy herbata? Archeologiczne świadectwa konsumpcji napojów w dawnym Gdańsku*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Chilińska-Früboes, A.
2018. Zapinki oczkowe serie głównej jako głos w dyskusji nad początkami kultury Dollkeim-Kovrovo, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur. Tom 2*: 15–41. Warszawa-Białystok-Olsztyn: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Chojnacka-Banaszkiewicz, A.
2017a. Stary Folwark, st. 1: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 1*: 129–182. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
2017b. Stary Folwark, st. 1: chronologia stanowiska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 1*: 191–193. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Cieśliński, A.
2016. The society of Wielbark culture, AD 1–300, [w:] A. Rzeszotarska-Nowakiewicz (red.), *The Past Societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the early middle ages. Chapter 4. 500 BC – 500 AD*: 217–255. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Crome, H.
1937. Karte und Verzeichnis der vor- und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreußen* 2: 97–125.
1940. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. *Prussia: Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Dąbal, J.
2015. Wyroby ceramiczne, [w:] J. Dąbal, K. Krawczyk i T. Widerski (red.), Gdańsk, *Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 2013–2014*: 221–264. Gdańsk: Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Gdański.
- Dąbrowski, J.
1960. Badania na grodzisku Łęcze pow. Elbląg w roku 1958. *Wiadomości Archeologiczne* XXVI/3–4: 266–272.
1967. Wyniki prac wykopaliskowych na grodzisku Łęcze, pow. Elbląg. *Wiadomości Archeologiczne* XXXII/3–4: 385–404.
1997. *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Drzewicz, A.
2004. *Wyroby z kości i poroża z osiedla obronnego ludności kultury łużyckiej w Biskupinie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Eichhorn, A.
1863. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. Band 2, Heft 4–6. Mainz: Verlag von Franz Kichheim.

1866. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. Band 3, Heft 7–9. Braunsberg: Verlag von Eduard Peter.
- Florek, M.
2014. Czy „grodzisko” to dawny, zniszczony gród? O niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł topomastycznych. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* XXXV: 171–188.
- Gackowski, J.
2000. Osiedla nawodne z Mołtajn i Pieczarek na tle osadnictwa Pojezierza Mazirskiego we wczesnej epoce żelaza. *Światowit* 2(43)/Fasc. B: 65–69.
- Gierlach, B.
1966. Zabytki metalowe, [w:] J. Gąsowski, B. Gierlach i E. Kowalczevska (red.), *Materiały wykopaliskowe z Zamku Królewskiego w Warszawie. Tom I*: 141–150. Warszawskie Materiały Archeologiczne 1. Warszawa: Prezydium Stołecznej Rady Narodowej – Wydział Kultury, Urząd Konserwatorski M. St. Warszawy – Konserwator Zabytków Archeologicznych.
- Gładki, M. i A. Jaremek
2021. Materiały z badań ratowniczych na stan. 25 w Strużynie, gm. Morań, pow. ostródzki. Kolejny głos w dyskusji nad tzw. „pograniczem bałtyjsko-pomorskim” w późnej epoce brązu i początkach wczesnej epoki żelaza. *Światowit Supplement Series B: Barbaricum* 15: 79–98.
- Gryzińska-Sawicka, N.
2012. Próba modelowego ujęcia gospodarki na Pomorzu we wczesnym okresie rzymskim. *Przegląd Archeologiczny* 60: 85–105.
- Haftka M. i S. Wadył
2015. *Węgry: zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
- Henneberger, C.
1576. *Prussiae, das ist des Landes zu Preussen, welches das herrichste Theil ist Sarmathiae Europae eigentliche und warhafftige Beschreibung*, skala około 1:370 000, Königsberg.
1595. *Erclerung der Preüssischen grössern Landtaffel oder Mappen Mit leicht erfindung aller Stedte, Schlösser, Electen, Kirchdörffer, Orte, Ströme fliesser vnd See so darinnen begriffen*. Królewiec: bey Georgen Osterbergern.
- Herrmann, J.
2002. Tradition und Neubeginn ur- und frühgeschichtlicher Forschungen an der Berliner Akademie der Wissenschaft 1946–1952. Zum 110. Geburtstag von Wilhelm Unverzagt. *Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät* 54/3: 85–100.
- Hilczerówna, Z.
1956. *Ostrogi Polskie z X–XIII wieku*. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hollack, E.
1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreußischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben*. Glogau-Berlin: Kommissions Verlag von Carl Flemming.
- Holtmann, G.F.W.
1993. *Untersuchung zu mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Messern*. Göttingen.
- Hoffmann, M.J.
1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. *Światowit Supplement Series B: Barbaricum* 2: 20–38.
1999. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 177, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2000. *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 191, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Honczaruk, M. i L. Kacprzak
2014a. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Głębock (34)*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014b. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Wolnica (98)*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Horanin, M.
2005. Sieć leprozoriów w państwie zakonnym w Prusach. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2: 133–155.
- Ilan, D.
2016. The ground stone components of drills in the ancient Near East: sockets, flywheels, cobble weights, and drill bits. *Journal of Lithic Studies* 3/3: 261–277. DOI: 10.2218/jls.v3i3.1642
- Jagielska, E.
2020. (red.) Standardy prowadzenia badań archeologicznych. Cz. 1. Badania nieinwazyjne łądowe. *Kurier Konserwatorski* 17: 9–49.
- Jagodziński, M.F.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Katalog stanowisk*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

2010. *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
2017. *Janów Pomorski/Truso. Struktura i zabudowa strefy portowej (badania 1982–1991)*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Kacprzak L. i M. Honczaruk
2014. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Górowo Haweckie (62)*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kadrow, S.
1994. Co datują laboratoria radiowęglowe? *Światowit* XXXIX:143–151.
- Khomiakova O.
2021. Sambian-Natangian hillforts in the 1st-millennium AD settlement system of the southeastern Baltic region, [w:] T. Ibsen, K. Ilves, B. Maixner, S. Messal i J. Schneeweiß (red.), *Fortifications in their Natural and Cultural Landscape: From Organising Space to the Creation of Power*: 35–49. Schriften Des Museums Für Archäologie Schloss Gottorf 15. Bonn: Habelt-Verlag.
- Khomiakova O., I. Skhodnov i S. Chaukin
2019. Hillforts of the Central Nadruvians: a case study of settlement patterns and social organization in former East Prussia in the first half of the 1st millennium AD. *Archaeologia Lituana* 19: 78–99. DOI: 10.15388/ArchLit.2018.19.5
- Klimek, R.
2017. Obraz rzeki Pasłęki na nieznannej mapie archiwalnej, [w:] M. Dzik i G. Śnieżko (red.), *Fines testis temporum. Studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Heyman w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*: 197–219. Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Ziemowit.
2021. Pierwsze kościoły na Warmii i ich wpływ na rozwój dróg lokalnych. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 3(313): 459–472. DOI: 10.51974/kmw-141599
2022. Brody na Warmii w średniowiecznych dokumentach i na nowożytnych mapach rękopiśmiennych. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1(316): 123–143. DOI: 10.51974/kmw-149251
- Kobylińska, U.
- 2017a. Tątlawki, st. 2: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 118–132. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- 2017b. Wieprz, st. 20: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 249–259. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Ste-
- fana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- 2017c. Durąg, st. 1: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 272–295. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- 2017d. Podągi, st. 2: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 1*: 444–459. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobylińska, U., R. Solecki i J. Wysocki
2017. Tątlawki, st. 2: chronologia stanowiska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 135–136. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kondracki, J.
2002. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kontny, B.
2005. Czas wojny czy czas dobrobytu? Zmiany w obrazie wyposażenia w broń grobów kultury przeworskiej w rozwiniętym odcinku fazy B2. *Studia i Materiały Archeologiczne* 12: 59–88.
- Koperkiewicz, A.
2023. Civitas Ylienburg. Głos wołającego na Puszczy (Galindzkiej) o ratunek dla pierwszych lokacji miejskich Warmii i Mazur. *Warmińsko Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 15: 6–27.
- Kopiczko, A.
2018. Warmińska kapituła katedralna. Zarys dziejów. *Studia Elbląskie* XIX: 11–27.
2019. Parafia i kościół w Orniecie w świetle protokołu powizytacyjnego z 1798 r. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 111: 129–145. DOI: 10.31743/abmk.2019.111.07
- Kosmowska-Ceranowicz, B. i T. Pietrzak
1982. *Znaleziska i dawne kopalnie bursztynu w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwa Geologiczne.
- Koziełto-Poklewski,
- 1973a. Dzieje powiatu, [w:] M. Lossman (red.), *Braniewo. Z dziejów miasta i powiatu*: 37–84. Olsztyn: Pojezierze.
- 1973b. Orneta, Pieniężno, [w:] M. Lossman (red.), *Braniewo. Z dziejów miasta i powiatu*: 137–169. Olsztyn: Pojezierze.
- Krause, E.
1976. Z problematyki badań tzw. „grodzisk stożkowatych” w Polsce. *Sprawozdania Archeologiczne* XXVIII: 283–284.
- Kruppé, J.
1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Pol-*

- sce. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kubicki, R.
2012. *Młynarstwo w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIII–XV wieku (do 1454 r.)*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kurzyk, K. i A. Ostasz
2015. Osada kultury iwieńskiej z Mieścina, gm. Tczew, woj. pomorskie, stan. 17. *Pomorania Antiqua* XXIV: 105–130.
- Kuśnierz, J.
2005. Militaria z Czeramna nad Huczwą. Próba rekonstrukcji sposobu ataku Tatarów na gród (w 1240 r.) na podstawie dotychczasowych badań archeologicznych. *Acta Militaria Mediaevalia* 1: 115–132.
- Labuda, G.
1990. Podbój Prus w XIII wieku, [w:] M. Biskup (red.), *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyku od XIII do połowy XVI wieku*: 31–50. Toruń: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Zakład Historii Pomorza.
- Lubowicka, A.M.
2011. Ceramika z najnowszych badań zamku krzyżackiego w Toruniu. O naczyniach i wiktuałach z krzyżackiej kuchni. *Rocznik Toruński* 38: 127–155.
- Łągiewka, M., L. Opyrchał i M. Wanat
2015. Rola obiektów hydrotechnicznych na obszarach objętych ochroną przyrody. *Przeegląd Naukowy – Inżynieria i Kształtowanie Środowiska* 69: 249–256.
- Łapo, J.M.
2009. Wokół Szwedzkiego Szańca. Echa Wojen Szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych Ziem Pruskich. *Pruthenia* 4: 241–286.
- Łukomiak, K.
2015. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu na tle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Praca magisterska, promotor prof. nadzw. dr hab. Anna Marciniak-Kajzer, Instytut Archeologii, Uniwersytet Łódzki.
2016. Zamykanie pomieszczeń w późnośredniowiecznych siedzibach mieszkalno-obronnych na podstawie źródeł archeologicznych, [w:] K. Marinow, K. Szadkowski, K. Węgrzyńska (red.), *Varia Mediaevalia. Studia nad średniowieczem w 1050. Rocznice Chrztu Polski*: 141–154. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. DOI: 10.18778/8088-325-3.14
- Majewski, M.
2017. Plomby ołowiane, [w:] M. Majewski i K. Stań (red.), *Archeologia Stargardu. Badania na Rynku Staromiejskim*: 117–125. Stargard: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie.
- Marciniak-Kajzer, A.
2006. Późnośredniowieczny dwór rycerski w Leszczu. Przyczynek do dyskusji na temat funkcji niektórych siedzib możnowładczych. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1:7–17.
2011. *Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
2016. *Archaeology on Medieval Knights' Manor Houses in Poland*. Łódź-Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
2018. Gródki stożkowate czy zamki typu motte. *Archaeologia Historica Polona* 26: 59–70.
- Marcinkowski, M.
2011. *Fajans pomorski ze Starego Miasta w Elblągu*, Elbląg.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytniej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykładów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255. DOI: 10.12775/AHP.2013.011
- Mączyńska, M.
2019. Faza C3 w kulturze wielbarskiej – próba wyróżnienia. *Wiadomości Archeologiczne* LXX: 43–63. DOI: 10.36154/wa.70.2019.02
- Melcher, B. i A. Melcher
1903. *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Dritte Lieferung: Provinz Ostpreussen. Mit einer Karte der Provinz Ostpreussen*. Berlin: Verlag des Königlichen Statistischen Landesamts.
- Michalik, P.
2007. *Późnośredniowieczne i wczesnonowożytnie noże z zamku w Pucku*. Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages 15, Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Łódź: Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Ośrodek Badań Naukowych Imienia Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.
- Oniszcuk A.
2013. *Życie odbite w naczyniu. Konsumpcja*

- luksusowa i codzienna w Gdańsku w XVII–XIX wieku na podstawie naczyń ceramicznych z terenu Centrum Dominikańskiego i kwartału Długi Targ - Powroźnicza, T. I. Warszawa.
- Pasierb, B.
2012. Techniki pomiarowe metody elektrooporowej. *Czasopismo Techniczne. Środowisko* 109/2: 191–199.
- Pilø, L.
2011. The Pottery, [w:] D. Skre (red.), *Things from the Town: Artefacts and Inhabitants in Viking-Age Kaupang. Volume 3*: 281–304. Aarhus: Aarhus University Press. DOI: 10.2307/jj.608256.12
- Piotr z Dusburga.
1679. *Ordinis Teutonicici Sacerdotis, Chronicon Prussiae, in quo Ordinis Teutonicici origo, nec non res ab ejusdem Ordinis magistris ab An. MCCCXXVI. usque ad An. MCCCXXVI. in Prussia gestae exponuntur, cum incerti auctoris continuatione usque ad Annum MCCCCXXXV.*
- Pollakówna, M.
1953. *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim.* Poznań: Instytut Zachodni.
- Połączyński, Ł.
2017. Ołowiane plomby towarowe z Gdańska, Długich Ogrodów, stanowisko 86. *Gdańskie Studia Archeologiczne* 6: 201–216.
- Popkiewicz, E. i J. Czebreszuk
2016. Wiedza i umiejętności rzemieślników obrabiających bursztyn w epoce brązu. Studium archeologii eksperymentalnej na przykładzie produkcji bursztynowego pektorału kultury mykeńskiej. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 52: 81–101.
- Purowski, T.
2008. Wyniki badań wykopaliskowych osady obronnej w Tarławkach, pow. węgorzewski. *Wiadomości Archeologiczne* LX: 335–360.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2014. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Orneta (97).* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Rabek, W. i A. Młynczak
2002. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Pieniężno (61).* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Rabek, W. i B. Świerszcz
2002. *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski: 1:50.000. Arkusz Chruściel (60).* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Rabiega, K., F. Welc, R. Solecki i B. Nowacki
2021. Wyniki badań na stanowisku Wysoka Wieś, stan. 8, pow. ostródzki, [w:] R. Solecki (red.), *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*: 71–90. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Rabiega, K., F. Welc, R. Solecki, B. Nowacki, A. Orłowska i J. Wysocki
2021. Wyniki badań na stanowisku Stańkowo, stan. 1, pow. kwidzyński, [w:] R. Solecki (red.), *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*: 21–42. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Radkowski, J. i J. Wysocki
2016. Wstęp do problematyki gródków stożkowatych z terenu średniowiecznego państwa zakonu krzyżackiego, znajdujących się na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*: 295–385. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW, Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Rogosz, R.
1983. Obróbka i zastosowanie żelaza, [w:] E. Cnotliwy, L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*: 262–267. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rutkowska, P.
2020. *Przebieg procesu bielocowania w cyklu uprawy monokultur sosnowych w wybranych obszarach piaszczystych Polski Północnej.* Doktorat przygotowany w Katedrze Gleboznawstwa i Kształtowania Krajobrazu Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Rutyna, M.
2017. Strużyna, st. 21: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 79–88. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts.* Berlin: VEB Deutsches Verlag der Wissenschaften.

- Siczek, Ł.
2016. Gwoździe jako zabytek archeologiczny. Materiały z badań zamku Chojniku. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 58: 165–179.
DOI: 10.17427/SSA16009
- Solecki, R.
2017a. Strużyna, st. 24: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 101–105. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
2017b. Grabin, st. 1: znaleziska, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 2*: 315–332. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
2021. (red.) *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
2022a. Boreczno, st. 8: położenie grodziska i jego forma, [w:] R. Solecki (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 3*: 192–194. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
2022b. Winiec, st. 2: znaleziska, [w:] R. Solecki (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Tom 3*: 119–132. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Solecki, R., F. Welc i B. Nowacki
2021. Wyniki badań na stanowisku Wysoka Wieś, stan. 7, pow. ostródzki, [w:] R. Solecki (red.), *Interdyscyplinarne badania wielofazowych osiedli obronnych z Pojezierza Hławskiego i Garbu Lubawskiego*: 91–105. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Solecki, R. i J. Wysocki
2017. Wieprz, st. 20: położenie grodziska i jego forma, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Katalog grodzisk Warmii i Mazur 2*: 243–244. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Solon, J., J. Borzyszkowski, M. Bidłasik, A. Richling, K. Badora, J. Balon, T. Brzezińska-Wójcik, Ł. Chabudziński, R. Dobrowolski, I. Grzegorzczak, M. Jodłowski, M. Kistowski, R. Kot, P. Krąż, J. Lechnio, A. Macias, A. Majchrowska, E. Malinowska, P. Migoń, U. Myga-Piątek, J. Nita, E. Papińska, J. Rodzik, M. Strzyż, S. Terpiłowski i W. Ziaja
2018. Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data. *Geographia Polonica* 91/2: 143–170.
DOI: 10.7163/GPol.0115
- Sowiński, T.
2015. *Z biegiem Wąszy. Szlaki dydaktyczno-historyczne w gminie Pieniężno*. Pieniężno: Urząd Miejski w Pieniężnie.
- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Szczygieł, K.
2024. Wyniki analizy szczątków zwierzęcych pochodzących z warstw kulturowych grodzisk badanych w ramach projektu „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 2. Warmia Wschodnia”, [w:] R. Solecki (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 3: Odkrywane na nowo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Thielen, P. G.
1958. *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438)*. Marburg: N.G. Elwert Verlag.
- Wadył, S.
2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* VIII: 149–164.
2013b. Wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa z mezoregionu dorzecza górnej Drwęcy. *Acta Universitatis Nicolai Copernici* XXXIII: 129–152.
DOI: 10.12775/AUNC_ARCH.2013.007
2015. Wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa z mikro-regionu Baldram-Podzamcze, gm. Kwidzyn. *Pomorania Antiqua* 24: 411–452.
2018. Ostroga z zaczepami haczykowatymi zaigietymi do wnętrza z Bornit, pow. braniewski. *Pomorania Antiqua* XXVII: 241–254.
2019. *Studia nad kształtowaniem się pogranicza pomorsko- i mazowiecko-pruskiego we wczesnym średniowieczu*. Olsztyn: Oficyna Wydawnicza Pruthenia.
2022. Wprowadzenie, [w:], S. Wadył (red.), *Miejsce, które rodziło władzę. Gród z początków wczesnego średniowiecza w Pasyumi*

- na Pojezierzu Mazurskim: 13–19. Warszawa: Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
DOI: 10.47888/9788366210301.13-19
- Wadył, S. i K. Martyka
2019. Nowy element układanki. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bornitach koło Pieniężna. *Slavia Antiqua* LX: 75–93.
DOI: 10.14746/sa.2019.60.4
- Wadył, S., K. Martyka i D. Malarczyk
2018. Wczesnoabbasydzkie dirhamy z nowo odkrytego grodziska w Bornitach koło Pieniężna. *Wiadomości Numizmatyczne* 62/1–2(205–206): 129–143.
DOI: 10.24425/wn.2018.125040
- Waluś, A.
1987. Wstępne wyniki badań cmentarzyska kurhanowego w miejscowości Piórkowo, gm. Płoskinia, woj. elbląskie [w:] A. Pawłowski (red.), *Badania archeologiczne w województwie elbląskim w latach 1980–83*: 177–192. Malbork: Muzeum Zamkowe.
1990. „Łużycka” faza cmentarzyska kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w Piórkowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*: 117–132. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
1992. Cmentarzysko kurhanowe w Piórkowie, woj. elbląskie, w świetle prac wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 1984–1987. *Światowit Supplement Series B: Barbaricum* 2: 39–52.
- Waluś A. i B. Kowalewska
1999. *Kurhan I i II z cmentarzyska w Stolnie, gm. Miłakowo, woj. warmińsko-mazurskie*. (= Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages 1). Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Wiewióra, M.
2016. Gród i zamek w państwie krzyżackim – miejsce tradycji czy tradycja miejsca? *Archaeologia Historica Polona* 24: 195–231.
DOI: 10.12775/AHP.2016.010
- Woelky, C.P. i J.M. Saage
1860. *Codex diplomaticus Warmiensesis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlandes. Bd. 1: Urkunden der Jahre 1231–1340*. Mainz: Verlag von Franz Kirchheim.
- Woelky, C.P.
1874. *Codex diplomaticus Warmiensesis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. Bd. 3, Urkunden der Jahre 1376–1424 nebst Nachträgen*. Braunschweig-Leipzig: Eduard Peter.
- Wołagiewicz, R.
1993. *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*. Szczecin: Muzeum Narodowe.
- Woźniakowski, A.
2017. *Trójkąt Lidzbarski odcinek 1 Frombork – Płoskiński Młyn. Mapa turystyczna fortyfikacji na terenie Nadleśnictwa Zaporowo*. Wejherowo: Casamata.
- Wólkowski, W.
2017. Początki zamków warmińskich – problem pierwotnych układów funkcjonalno-przestrzennych zamków dominium warmińskiego do połowy XIV w., [w:] A. Bocheńska i P. Mrozowski (red.), *Początki mury wanych zamków w Polsce do połowy XIV w.*: 105–118. Warszawa: Arx Regia – Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Wyszomirski, S. (tłum).
2011. *Piotr z Dusburga. Kronika ziemi pruskiej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Voigt, J.
1830. *Geschichte Preussens : von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens. Tom 4 (= Die Zeit von der Unterwerfung der Preussen 1283 bis zu Dieterichs von Altenburg Tod 1341)*. Königsberg: Verlage der Gebrueder Borntrager.
- Żórawska, A.
2000. Osada ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w Piórkowie, woj. warmińsko-mazurskie. *Światowit* 2(43)/Fasc. B: 286–290.
2001. Bursztyn w kulturze kurhanów zachodniobałtyjskich. *Światowit* 3(44)/Fasc. B: 213–231.
- Żurowski, T.
1951. Fajki gliniane: z badań archeologicznych. *Ochrona Zabytków* 4/1–2(12–13): 39–57.

